

SON SADRAZAM AHMET TEVFIK PAŞA (1845-1936)

Geliş Tarihi (Received Date) 08.06.2018

Kabul Tarihi (Accepted Date) 01.08.2018

Hatice ÇELİK¹

Özet

Tevfik Paşa, Osmanlı bürokrasisine en alt makamdan başlayarak en yüksek makama kadar ulaşmış birisiydi. Her zaman çok zor zamanların adamı olarak tercih edilmiş ve gerek o dönem içinde siyasi oluşumlara girmemesi ile tarafsız bir kimliğinin olması gerekse tecrübesinden dolayı daha çok yatıştırıcı bir etkisi olacağı düşünülmüş ve sadrazamlık görevine getirilmiştir. İlk sadrazamlığı 31 Mart Olayları sırasında olmuş ancak ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamı içinde gerek siyasi gerek askeri bir varlık gösterememiştir. Daha sonra İngiltere'ye Londra Büyükelçisi olarak atandı ve I. Dünya Savaşı başlayana kadar bu görevi sürdürdü. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra ülkeye çağrılan Tevfik Paşa, ikinci sadrazamlığına Mondros Antlaşmasının imzalanmasının hemen ardından getirilmiştir, fakat bundan tam iki gün sonra düşman donanmaları başkent in boğazına demir atmışlardı. Oldukça sıkıntılı ve zor geçen bir dönemin ardından istifa ederek yerini Damat Ferit Paşa'ya bıraktı. Sevr'in imzalanmasının ardından istifa edip ülkeyi terk eden Damat Ferit Paşa'nın ardından tekrar sadrazam olarak son Osmanlı kabinesini kurdu. Ancak İtilaf Devletlerinin I. İnönü Savaşının ardından hem İstanbul hükümetini hem de TBMM'yi Londra'ya barış konferansına davet etmesi üzerine Saltanat kaldırılmış ve bunun sonucunda Osmanlı Devlet'i sona ermiştir.

Anahtar kelimeler: sadrazam, Tevfik paşa, Osmanlı, Londra Konferansı.

LAST GRAND VIZIER TEVFIK PASHA(1845-1936)

Abstract

Tevfik Pasha was the one who reached the Ottoman bureaucracy from the lowest to the highest. He has always been chosen as a man of very difficult times, and since he did not enter political formations within that period, he was appointed as a grand vizier with the assumption that it would be a soothing effect due to his experience. The first vizier was during the March 31 events but failed to show any political or military presence in the turbulent atmosphere of the country. Later he was appointed to London as Ambassador to London and continued this mission until the beginning of World War I. Tevfik Pasha, who was called to the country after World War I, was brought to his second vizier right after the signing of the Mondros Treaty, but two days after that, the enemy fleets anchored the capital's throat. After a rather difficult and difficult period, he resigned and left his place to Damat Ferit Pasha. Following the signing of Sevr, Damat Ferit Pasha, who resigned and left the country, founded the last Ottoman cabinet again as a grand vizier. However, following the First Inonu War of the Entente Powers, the Sultanate was abolished upon the invitation of both the Istanbul government and the TBMM to the peace conference in London, resulting in the end of the Ottoman Empire.

Keywords: Grand Vizier, Tevfik Pasha, Ottoman, London conference.

1. GİRİŞ

Soyu Kırım Giray hanlarına dayanan Tevfik Paşa'nın dedesi Arslanoğullarından Bahçesaraylı Mirza Mustafa, babaannesi Afife Hanım, babası İsmail Hakkı Bey, annesi Gülşinas Banu Hanımdır. Gülşinas Banu Hanım ve İsmail Hakkı Bey'in evliliklerinden Nuri, Rifat ve Tevfik adında üç oğlu olmuştur.

“Tevfik Paşa 10 Şubat 1845 tarihinde İstanbul Üsküdar'da dünyaya gelmiştir” (Beydilli, 1989: 139). Gülşinas Banu Hanım doğumdan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. “Tevfik Paşa'yı halası büyütmişti. Halası, onun eğitimi ile yakından ilgilenmişti” (İnal, 1982:1747). Tevfik Paşa halasının eğitimle ilgili olması sayesinde hem iyi bir eğitim almış hem de birçok dil öğrenmiştir. Almış olduğu bu dil eğitimi ileriki hayatında çeşitli ülkelerde elçilik görevi yapmasını sağlamıştır.

Tevfik Paşa gençliğinde, babasının kumanda ettiği süvari tümeni Sultan Abdülaziz Han tarafından teftiş edildiği sırada ayağı üzengiye takılarak sürüklenen bir süvari askerini hızlı bir şekilde hareket ederek ölümden kurtarmıştır. Bunu gören Padişah, Tevfik Paşa'ya bizzat alay sancağını vererek bayraktar yapmıştır ve Harbiye Mektebine yazılmasını söylemiştir. Böylece Tevfik Paşa on üç yaşında askerlik mesleğine girmiştir. Ancak daha sonra sağlık nedenlerini gerekçe göstererek askerlik

¹ Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi (htccelik29@hotmail.com).

mesleğinden istifa etmiştir. “Tevfik Paşa askerlikten istifasından sonra 1866 yılında maaşsız olarak Bâb-ı Ali tercüme odasına girmiştir. Bâb-ı Ali tercüme odasında görevli iken *Tarihi Mücmel-i Kurun-ı Vusta* Fransızcadan Türkçe’ye tercüme etmiştir” (Çetin, 2015: 5).

“Tevfik Paşa 1879’da Atina’da maslahatgüzar iken, orada sık sık ziyaret ettiği bir diplomat ailesinin çocuklarına bakan İsviçreli bir mürebbiye olan Elizabeth Hanım ile tanıştı ve kendisinden 14 yaş küçük olan bu kızla Atina’da evlendi. Elizabeth Hanım Tevfik Paşa ile evlendikten sonra adını Afife olarak değiştirdi. Tevfik Paşa’nın son derece alçakgönüllü olduğunu belirten eşi Afife Hanım ile evliliğinden İsmail Hakkı ve Ali Nuri adlı iki oğlu ile Fatma Zehra, Hatice Naile ve Ayşe Gülşinas adlarında üç kız çocuğu olmuştur” (Öztuna, 2005: 860).

“Zamanına göre oldukça iyi bir eğitim alan Tevfik Paşa bunun olumlu etkisini ilerideki iş ve özel yaşamında görecekti. Bilhassa birçok yabancı dile vakıf olması onu diplomasi mesleğinde başarılı kılmıştır. Tevfik Paşa temizliği, ağırbaşlılığı ve namuslu kişiliği ile herkes tarafından sevilmiştir. Kendisi yeri geldiğinde doğru sözü söylemekten sakınmayan ve ikiyüzlülük yapmayan bir kişi olarak biliniyordu. Son derece dürüst bir karaktere sahip olan Tevfik Paşa bu özelliğinden dolayı II. Abdülhamit zamanında ‘soba borusu’ lakabı ile anılırdı” (İnal, 1982: 1148).

“1897 Osmanlı-Yunan Harbini sonlandıran barış antlaşması o tarihte Hariciye Nazırı olan Tevfik Paşa tarafından imzalanmıştı. Bu antlaşmadan memnun olan Sultan II. Abdülhamit Tevfik Paşa’ya ihsan-ı şahane olarak kırk bin altın lira göndermişti. Fakat Tevfik Paşa ‘Ben maaşlı bir devlet memuruyum ve memurluk vazifemi yerine getirmekten başka bir şey yapmış değilim. Bu kadar fazla parayı da hak etmiş değilim. Lütfen beni af buyursunlar!’ diyerek gönderilen bu parayı kabul etmeme cesaretini göstermişti. Padişah, hediye olarak gönderdiği büyük miktardaki parayı kabul etmeyen Tevfik Paşa’yı başka şekilde sevindirmenin yolunu aramış ve birkaç gün sonrada Paşa’yı huzuruna çağırtmıştı. Bu görüşmede Sultan II. Abdülhamit ‘Paşa senin evinin olmadığını öğrendim. Onun için oturduğun konağı sana hediye ediyorum. Hem (tapusunu göstererek) bak konağı on dokuz bin altına kendi paramla aldım, hazine parası ile değil, bunu artık reddedemezsin’ diyerek Tevfik Paşa’ya hediye kabul etmesi için ısrarda bulunmuştur. Bunun üzerine Tevfik Paşa hediye reddetmeyerek kabul etmiştir” (Okday, 1986: 76).

“Tevfik Paşa’nın hayvanları da çok sevdiği, beslediği de bilinmektedir. Nitekim torunu Şefik Okday Bey de anılarında büyükbabası Tevfik Paşa’nın Ayaspaşa’daki konağında her zaman irili ufaklı köpekler bulundurduğunu belirtmektedir” (Okday, 1988:147). “Tevfik Paşa’nın en çok sevdiği şeylerden bir tanesi de kitap okumaktı. Öyle ki eski yazma eserlerden oluşan bir koleksiyona da sahipti. Oldukça zengin sayılabilecek olan bu koleksiyon 1911’de Ayaspaşa’daki konağında çıkan yangında kül olmuştur” (Okday, 1986: 83).

2. Ahmet Tevfik Paşa’nın Sadrazamlıktan Önce Aldığı Görevler

Tevfik Paşa memuriyet hayatına ilk olarak daha öncede belirttiğimiz üzere Bâb-ı Ali Tercüme Odasında başlamıştır. Daha sonra kendisine Floransa Sefareti ikinci kâtipliği teklif edilmiş ve Tevfik Paşa, hayatında ilk defa yurtdışına çıkma imkânı bulduğu için bu görevi hemen kabul etmiştir. “1872’de Roma Sefareti İkinci Kâtipliğine atanmıştır. Bu görevi sürdürürken 1872 yılının Aralık ayında ise Viyana Sefareti İkinci Kâtipliğine atanmıştır. Tevfik Paşa daha sonra birbiri ardına Berlin ve Atina Sefaretleri ikinci kâtipliklerine atanacaktır. Bu görev Tevfik Paşa’nın sefaret ikinci kâtipliğindeki son görevidir. Çünkü 1875 yılında Atina Sefareti başkâtipliğine atanacaktır. Tevfik Paşa 1876 yılının Eylül ayında Atina Sefareti Başkâtipliği görevinde Petersburg Sefareti Başkâtipliğine atanmıştır. Tevfik Paşa’nın bu görevi Rusya’nın Osmanlı Devletine savaş açtığı 1877 yılının Nisan ayına kadar sürmüştür. Diğer bir ifade ile Petersburg Sefareti Başkâtibi olarak yedi sekiz ay boyunca Rusya’da bulunmuştur.” (Çetin, 2015: 33). Tevfik Paşa, genç yaşta olmasına bu görev sırasında önemli işler yaparak tecrübe kazanmıştır.

“Tevfik Paşa, merkez orduyu hümayunu olarak Şumnu’ya gönderilmiştir. Tevfik Paşanın buradaki görevi yabancı muhabirlerin gazetelerine gönderdiği haberleri sansürlemektir. Çünkü basın özgürlüğü adı altında batılı bazı gazeteciler Osmanlı ordularının içlerine kadar gizlice sızmakta ve cephe durumları ile ordumuz hakkındaki bilgileri telgrafla ülkelerine göndermekteydiler. Bu bilgileri elde eden Ruslar da ona göre savaş planları hazırlıyorlardı. Osmanlı Devleti her türlü sakıncalarına rağmen yabancı gazetecilere cephede ve cephe gerisinde gezme ve inceleme yapma izni verirken

Rusya ise tam aksi bir şekilde askeri birliklerin içerisine muhabirlerin girmesine izin vermemiştir. Tevfik Paşanın Şumnu'da üstlenmiş olduğu politika memurluğu görevi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca devam etmiştir. Bu görevinde de başarılı hizmetler veren Tevfik Paşa savaşın sona ermesiyle görevi de sona erdiği için tekrar İstanbul'a dönmüştür" (Çetin, 2015: 42).

13 Ağustos 1879 tarihinde Atina Maslahatgüzarlığına, 1883 yılında ise Atina elçiliğine atanmıştır. Daha sonra elçilik görevi ile birlikte sürdüreceği Süveyş Kanalı Komisyonu memurluğu da verilmiştir. Tevfik Paşa, 1885'de atandığı bu görevi Osmanlı Devletini temsilen komisyon üyesi olarak devam ettirmiştir.

"Tevfik Paşa Osmanlı-Alman yakınlaşmasının başladığı dönemde Atina elçiliği görevinde iken II. Abdülhamit tarafından 11 Ekim 1885'te Berlin Büyükelçiliğine atanmıştır. 1868 yılında Başkâtip olarak görev yaptığı Berlin'e yıllar sonra büyükelçi olarak atanan Tevfik Paşa için bu yeni görev memuriyet hayatında bir dönüm noktası olacaktır. Nitekim bu görevi sürdürdüğü bir süreçte yani 1889 yılının ekim ayında kendisine 'vezaret' (paşalık) rütbesi verilmiştir. Bu tarihten itibaren kendisi artık Tevfik Paşa olarak adlandırılacak ve bilinecektir" (Çetin, 2015: 52).

1885-1895 yılları arasında on yıl boyunca bu görevi yürütmüş ve görev süresi boyunca görüşlerine başvurulmak üzere belli aralıklarla İstanbul'a çağırılmıştır. Sultan Abdülhamit tarafından derhal İstanbul'a dönmesini istendiği 1 Ekim 1895 tarihli irade sonucunda Berlin'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür ve Hariciye Nazırlığına atanmıştır. "Tevfik Paşa 6 Kasım 1895 tarihinde Kamil Paşa hükümetinde Hariciye Nazırı olarak görev almıştır. Tevfik Paşa, Kamil Paşa'nın 1909'da sadrazamlıktan ayrılmasına kadar bu görevini sürdürmüştür. Dolayısıyla on dört yıl boyunca Hariciye Nazırlığı yapacaktır" (Beydilli, 1989: 139).

Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırlığı boyunca karşılaştığı en önemli mesele daha sonra büyük problemlere yol açacak olan Ermeni meselesiydi. Tevfik Paşa dış meselelerde özellikle Ermeni meselesinde Avrupa'daki elçiliklerimizle sürekli irtibat halinde olmuş ve Ermeni olayları hakkında kendilerini bilgilendirmiştir. Tevfik Paşa'ya göre, gerçekler Avrupa kamuoyuna gösterilmeli ve basında yer alması sağlanmalıydı ve bunun içinde buldukları devletler içinde temasa geçmelerini istemiştir. Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklar ve çıkardıkları olayların boyutu her gün artarak devam etmiştir ve Osmanlı Devleti'ni uzun süre meşgul etmiştir. Tevfik Paşa'nın tüm çabalarına rağmen istenilen netice hiçbir zaman alınamamıştır.

3. Ahmet Tevfik Paşa'nın Sadrazamlıkları

Tevfik Paşa çeşitli Avrupa devletlerinde elçilik, ikinci kâtiplik, başkâtiplik gibi görevlerinin ardından Osmanlı Hariciye Nazırlığı görevini yaptıktan sonra yaklaşık 37 yıllık tecrübesinin ardından 64 yaşında 1909 yılında ilk defa Sadrazam olmuştur. Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nde toplam üç dönemlik sadrazamlığı içinde beş defa sadarete getirilmiştir. İlk sadrazamlığı 31 Mart Vakası sırasında gerçekleşmiş ve 21 gün süren sadareti sırasında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi üzerine sadrazamlığı sona ermiş ancak yeni Sultan Mehmet Reşat tarafından tekrar sadarete tayin edilmiştir. Sadece üç haftalık sürede iki ayrı hükümet kurmuş ve iki ayrı Padişah'a sadrazamlık yapmıştır.

İkinci defa sadarete getirilişi Mütareke döneminde, İzzet Paşa Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra istifa etmesi üzerine olmuştur. Tevfik Paşa'nın 11 Kasım 1918'de kurduğu hükümet 12 Ocak 1919'a kadar görevde kalmış, hükümetin istifası üzerine sadaretin tekrar Tevfik Paşa'ya verilmesiyle tekrar kurulan Tevfik Paşa Hükümeti 13 Ocak-4 Mart 1919 tarihleri arasında görevde bulunmuştur. Bu iki sadaretin toplamı 3 ay 22 gündür.

Tevfik Paşa'nın üçüncü ve son defa sadarete getirilişi 21 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kurulan Tevfik Paşa Hükümeti aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de son hükümeti olma özelliğini taşımaktadır. Saltanatın kaldırılmasına kadar aralıksız olarak 2 yıl 2 hafta iktidarda kalan Tevfik Paşa'nın ve Osmanlı Devleti'nin son hükümetinin iktidarı 4 Kasım 1922 tarihinde sona ermiştir. Buna göre, Tevfik Paşa'nın kurmuş olduğu beş hükümetin toplam görevde kaldığı süre yaklaşık iki yıl beş aydır.

3.1. İlk Sadrazamlığı (13 Nisan-5 Mayıs 1909)

Tevfik Paşa'nın ilk sadrazamlığı 31 Mart Vakası sonrasındadır. Sultan II. Abdülhamit karışıklık içinde bulunan ülkeyi kurtarmak için herkes tarafından tanınmış kişilerden bir kabine kurmaya karar vermiş ve bu iş için de Tevfik Paşa'yı uygun görmüştür. "Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra onu saraya çağırarak bir görüşme yapmıştır. Sultan II. Abdülhamit bu görüşmede Tevfik Paşa'ya sadrazamlık teklifinde bulunmuştur. Sultanın ısrarcı tutumu karşısında Tevfik Paşa sadrazamlık teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır" (Danişmend, 1961: 30).

"Sultan II. Abdülhamit'in Tevfik Paşayı tercih etmesinin bazı nedenleri vardı. Tevfik Paşa bütün memurluğu süresince siyasi çatışmaların dışında kalmıştı. Tevfik Paşa tam anlamıyla tarafsız olmakla birlikte, hükümet işleriyle ilgilenen, vatanın ve milletin yüksek menfaatlerini korumaya çalışan bir devlet adamı olarak tanınmıştı. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamit onun sadrazamlığa getirilmesinin isyancılar üzerinde yatıştırıcı bir etki yaratacağını düşünüyordu" (Çetin, 2015: 30).

"Ahmet Tevfik Paşa; Harbiye Nezaretine Müşir Ethem Paşa'yı, Hariciye Nezaretine eskisi gibi Rifat Paşa'yı, Şurâ-yı Devlet Başkanlığına Ayandan Zihni Paşa'yı, Maliye Nazırlığına Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Nuri Bey'i, Adliye Nezaretine eski Şurâyı Devlet Başkanı Hasan Fehmi Paşa'yı, Maarif Nezaretine eskiden olduğu gibi, Abdurrahman Şeref Beyi, Ticaret ve Nafia Nezaretine eskisi gibi Gabriyel Noradunkyan Efendiyi, Orman ve Maadin ile Ziraat Nezaretine eskisi gibi Mavrokardato Efendi'yi, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine eskisi gibi Hammad Paşayı, Dâhiliye Nezaretine vekâleten Nezaret Müsteşarı Adil Bey'i ve Bahriye Nezaretine vekâleten Şurâyı Bahriye Reisi Hacı Emin Paşadan oluşan kabinesini 14 Nisan'da kurdu" (Karal, 1999: 90).

Kabinenin ilk iş olarak isyana katılan askerleri nasihat yoluyla kışlarına dönmelerini sağlamaya çalışmak olmuştur. "Tevfik Paşa hükümetinin halkı teskin etmek maksadıyla vilayetlere telgraflar göndermişti. Fakat bu telgraflarda ayaklanmadan ve ayaklanmanın ayrıntılarından bahsedilmemişti. İstanbul'da meydana gelen genel galeyana sonucu Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığı altındaki vekiller heyetinin istifa ettiği, sadrazamlığın Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya verildiği ve bu kabinenin tarafsız kişilerden oluştuğu belirtilmişti. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'nin bir harfine bile tecavüz edilmesinin söz konusu olmadığı açıklanmıştı. Böylece ülke genelinde Meşrutiyet taraftarlarının 'Meşrutiyet elden gidiyor' hezeyanı içerisinde girişecekleri olumsuz hareketlerin önü alınmaya çalışılıyordu" (Danişmend, 1961: 47).

Bu sırada bazı gazeteler de Meşrutiyet'in kaldırılmasını yönünde tahrik edici yayınlarda bulunmaktaydılar. "Ortalığı alevlendirecek ve halkı tahrik edecek tarzda yapılan bu yayın ve faaliyetler giderek artınca konu Meclis-i Vükela'da ele alınmıştır. Alınan karara göre, bu türlü yayınlara izin verilmesinin çeşitli sakıncaları olduğu bu nedenle Volkan gazetesi hakkında dava açılması ve vilayetlerde cemiyetler adına üye kaydedilmesi gibi hususlara meydan vermemek için gerekenlere nasihatlerin yapılmasının Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi kararı alındı" (Danişmend, 1961: 78).

Tevfik Paşa hükümeti bir taraftan bunları gidermek için çalışırken diğer taraftan da kabinenin güvenoyu alması konusu ile ilgilenmişti. Hareket Ordusunun Yeşilköy ve Küçükçekmece istasyonlarını kolayca ele geçirmesi basında Padişah aleyhindeki propagandaları artırmıştır. "31 Mart Vakasının etkileri devam ederken Tevfik Paşanın kabinesini kurduğu ikinci gün yani 14 Nisanda Adana'da 'Adana Vakası' diye anılan ve 'Kanlı Papaz' lakaplı Ermeni Piskoposu Muşeng'in düzenlediği Ermeni ayaklanması meydana gelmiştir" (Çetin, 2015: 129).

"Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki üyeleri Tevfik Paşa hükümetine müdahalelerine devam etmişlerdir. Doğrudan doğruya yönetime el koymak isteyen İttihatçılar Tevfik Paşa'nın kabinesinde Dâhiliye Nazırı olarak görev alan Avlonyalı Ferit Paşa'yı istifaya zorlamışlar ve onun yenin yerine Talat Bey Dâhiliye Nazırlığına getirilmiştir" (Danişmend, 1972: 381).

Bu müdahaleler üzerine Tevfik Paşa vekiller heyetinin Meşrutiyete uygun bir şekilde oluşmadığı hakkındaki söylentiler nedeniyle bazı vilayet memurlarının bağlı oldukları nezaretleri dinlemediklerini bu durumun devlet işlerinin devamını son derece ihlal ettiğini, ayrıca Meclis-i

Mebusan tarafından kabineye güvenoyu verilip verilmemesi konusunda henüz bir karar verilmediğini bu nedenle de istifa etmeye karar verdiklerini açıklamıştır.

Tevfik Paşa istifasını yeni Padişah V. Mehmet Reşat'a vermiş, ancak Padişah bu istifayı kabul etmemiştir. Tevfik Paşa usulen kabinesinin istifasını sunduğunda da “Biraderime on dört sene hizmet ettiniz; bana da bir sene olsun hizmet eylemez misiniz” (Türkgeldi, 2010: 35) diyerek kabinenin görevine devam etmesini istemiştir. Bunun üzerine Tevfik Paşa padişahın isteğini kıramamış ve dört gün iktidarda kalacak olan yeni kabinesini eski nazırlar oluşturarak kurmuştur.

“Otuz bir Mart Vakası'nın eserlerini yok etmek isteyen İttihatçılar Tevfik Paşa kabinesinin çekilmesini ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini uygun görmekteydiler. Bu nedenle Hareket ordusunun İstanbul'a hâkim olması ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra eski kabine üyeleri ile birlikte Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için faaliyete başladılar. Görevinden çekilmek için İttihat ve Terakkiciler tarafından sıkıştırılan Tevfik Paşa 5 Mayıs'ta istifa ederek yerini Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine bırakmıştır” (Çetin, 2015: 150).

Sadrazamlıktan istifasının dördüncü günü Londra Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ilanına kadar da bu görevi sürdürmüştür. Tevfik Paşa'nın Londra Büyükelçiliği dönemi Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı arifesinde yaşanan olaylara denk gelmiş ve bunlar karşısında önemli rol oynamıştır. Özellikle İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki birçok meseleye yönelik yazışmaları, görüş ve yönlendirmeleriyle olayların merkezindeki kişi olmuştur.

Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında hangi şartlarda bir barış yapılacağı hususunda İngiltere'nin nasıl bir politika izleyeceğini, İngiltere hükümeti temsilcileri ile görüşerek Osmanlı Hükümeti'ni bilgilendirmiştir.

“Paşa, Osmanlı Devleti bu kadar büyük ödünler verdikten sonra bir an önce barışın yapılması görüşündeydi. İngiltere Hariciye Müsteşarı ile yaptığı görüşmede beyan etmiştir. Bunun üzerine Müsteşar Elçiler Konferansı'nın Büyük devletlerin ön barış antlaşmasını olduğu gibi imzalamak istediklerini belirtmiştir. Görüşmeler 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Midye-Enez sınırının batısında kalan bütün topraklarını Balkanlılara terk etmiştir. Ege Adalarının geleceği ise Büyük devletlere bırakılmıştır” (Çetin, 2015:188).

Tevfik Paşa, I. Dünya Savaşına Almanya'nın yanında savaşa girmemizin son derece yanlış olduğunu düşünüyordu ve böyle bir tehlikeyi önlemek için elinden geleni yapmaktaydı. Ancak Paşanın çabaları 4 Kasım 1914'de Said Halim Paşa'nın kendisine çektiği telgrafla son buldu. Tevfik Paşa'ya çekilen telgrafta İstanbul'daki İngiliz elçisinin Türkiye ile diplomatik münasebetlerin kesilmesinden dolayı Londra'ya döndüğü belirtilerek kendisinin de elçilik ve konsolosluk personeliyle birlikte ABD elçiliğinin himayesini istemesi ve acilen İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Nitekim Tevfik Paşa İstanbul'dan verilen emre uygun olarak elçilik erkânı ile birlikte Londra'dan ayrılmıştır.

3.2. İkinci Sadrazamlığı (11 Kasım 1918- 3 Mart 1919)

Ahmet İzzet Paşa hükümetine karşı siyasi çevrelerde oluşan hoşnutsuzluk karşısında kabinede bir tasfiyenin yapılması ve İttihat ve Terakkiye yardım ettiğinden şüphelenilen nazırların istifa etmesi bekleniyordu. Nitekim Padişah Vahdettin de kabinesinde tasfiye konusunda Ahmet İzzet Paşa'yı uyarmıştı. Ahmet İzzet Paşa kabinesi yaptıkları müzakereler sonucunda tasfiye konusundaki ısrar ve bu konudaki ihtarın Kanûn-ı Esasiye aykırı bir müdahale olduğuna karar vermişlerdir. Uzun süren görüşmelerden sonra bu tasfiye talebinin Kanûn-ı Esasiye aykırı olmadığına karar verilmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesi istifaya karar vermiş ve bu istifa Padişah tarafından kabul edilmiştir.

“Padişah Vahdettin kabineyi kurma görevini Tevfik Paşa'ya verdi. Bu atamada Vahdettin'in Birinci Dünya Savaşının aleyhimize sonuçlanacağı ve bu sebeple İttihat ve Terakki'nin düşeceği belli olduğu bir süreçte dünürü olan yeni Sadrazam Tevfik Paşa'yı siyasi yakını ve sır arkadaşı olarak seçmesinin de etkisi olmuştur. Yine Padişah sadareti Tevfik Paşa'ya vermekle iki gün sonra İstanbul'a gelecek olan itilaf donanmasını İttihatçı olmayan bir kabine ile karşılamak isteğini de ortaya koymuş oluyordu” (Akşin, 2004: 80).

“Tevfik Paşa, kabinesini 11 Kasım 1918’de kurmuştur. Kurulan yeni kabine şöyle oluşturulmuştur: Sadrazamlığa Tevfik Paşa, Hariciye Nezaretine Mustafa Reşid Paşa, Dâhiliye Nezaretine Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Harbiye Nezaretine Abdullah Paşa, Bahriye Nezaretine Ayandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Şurayı Devlet Riyasetine Eski Maarif Nazırı Damat Şerif Paşa, Maliye Nezaretine Abdurrahman Bey, Maarif Nezaretine Doktor Rıza Tevfik Bey, Adliye Nezaretine Haydar Molla Efendi, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Kostaki Vayani Efendi, Nafia Nezaretine Ziya Paşa, Posta- Telgraf ve Telefon Nezaretine Oskan Efendi tayin edilmiştir”(Çetin, 2015:205). Tevfik Paşa’nın sadaretinde kurulan bu kabinenin ilk göze çarpan özelliği Ahmet İzzet Paşa kabinesinde yer alan İttihatçıların tasfiye edilmesiydi.

“Millet Meclisinde hala rakipsiz bir parti olan İttihatçılar ise beğenmemiş ve benimsememişlerdi. Yine bu kabine görüntüsü itibarıyla başta 73 yaşındaki başkan olmak üzere bir ihtiyarlar kabinesi olarak görülmüş aynı zamanda bir Padişah kabinesi olarak adlandırılmıştır” (Çetin, 2015: 194). “Tevfik Paşa, atla Bâb-ı Âliye gelen Sadrazamların sonuncusu olduğu gibi, araba ile alay icra kılınanların da sonuncusu olmuştur. Bundan sonrakiler otomobil ile suret-i hususiye de gelip sadaret alayı icra edilmemiştir” (Türk geldi, 2010:165).

“İttihat ve Terakkinin kendisini feshetmesinden sonra Teceddüd Fırkası bünyesinde toplanan ve Meclis-i Mebusan’da büyük bir çoğunluğa sahip olan İttihatçılar yapılan güven oylamasında olumlu oy kullanmışlar ve Tevfik Paşa hükümetinin güvenoyu almasında önemli bir rol oynamışlardı. Ancak İttihatçıların Tevfik Paşa’nın kabinesine neden güvenoyu verdiği konusunda değişik görüşlerde ileri sürülüyordu. Bu görüşlere göre, İttihatçılar Tevfik Paşa kabinesine bir geçiş kabinesi olarak bakıyorlardı. Bu kabinenin herhangi bir gruba ve siyasi partiye dayanmaması bundan sonraki süreçte İttihatçılara kabineyi düşürme konusunda da ayrıca kolaylıklar sağlayacağı da düşünülmekteydi. İttihatçılar Mustafa Kemal’in de içinde yer alacağı ve etkili olacağı bir kabinenin iş başına gelmesi halinde bunun kendilerinin aleyhine olacağını ve yeniden bir İttihatçı kabinenin iş başına gelmelerini zorlaştıracağı kanaatini taşıyorlardı. Bu nedenle Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermişlerdi. Ayrıca kabineye güvenoyu vermekle Meclis-i Mebusan’ın Padişah tarafından fesih edilmesinin önüne de geçilecekti” (Akşin, 2004:125).

“Tevfik Paşa hükümeti son derece ağır şartlar içinde göreve başlamıştı” (Türk geldi, 2015: 165). “Osmanlı Devleti on iki gün önce Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştı ve Tevfik Paşa hükümeti bir anda kendisini mütarekenin ağır şartları karşısında bulmuştu. Özellikle İtilaf devletlerinin mütareke koşullarına uygun olmayan tavır ve hareketleri hükümeti çok zor bir durumla karşı karşıya bırakıyordu” (Ural, 2008: 221).

“14 Kasım’da altmış parça gemiden oluşan İtilaf devletleri donanması İstanbul’a gelmiştir. Bu gemiler arasında mütareke hükümlerine aykırı olarak Yunan savaş gemileri de bulunmaktaydı. Zaman içerisinde İstanbul’a gelen İtilaf devletleri asker sayısı giderek artacaktı. Nitekim 26 Kasım itibarıyla İstanbul’a gelen İtilaf kuvvetleri on beş bine ulaşacaktı” (Çetin, 2015: 218).

İstanbul’da bulunan Müttetfik donanmasına mensup gemilerden zaman zaman Fransız, İngiliz ve İtalyan subay ve askerleri karaya çıkarak şehirde dolaşmaya başlamışlardı. Bu durum halk arasında İstanbul’un işgal edilmekte olduğu fikrinin yayılmasına neden olmuştu. Aynı zamanda Darüleytam öğrencilerinin mekteplerinden zorla dışarıya atılması ve bu binalara işgal güçlerinin yerleşmesi ve İstanbul’daki hapishanelerden kaçanların sayısındaki artış İstanbul’da ciddi bir asayişsizlik sorunu yaratmıştı. Tevfik Paşa hükümeti İtilaf devletlerinin hükümet üzerindeki baskılarına karşı teslimiyetçi bir yapıda kalıyordu. Çünkü hükümetin genel politikası İtilaf devletlerinin özellikle İngilizlerin yakınlığını kazanmak üzerineydi.

Tevfik Paşa hükümeti İtilaf subaylarının oldubitti tarzındaki tutumları ve haksız müdahaleleri karşısında teslimiyetçi bir yapıda kaldığı gibi bazen de ülke topraklarının haksız işgallerine bile göz yummak gibi bir zayıflık gösteriyordu. Bu zayıflık ve çaresizlik Tevfik Paşa hükümetinin durumunu çok güçleştirmiş ve ülke içerisinde hükümete yönelik tepkilere yol açmıştır.

3.2.1. Hükümetin Azınlıklara Yönelik Uygulamaları

Tevfik Paşa hükümetinin uğraştığı en önemli konulardan biri de gayrimüslimlere yönelik getirilmiş kısıtlamaları ortadan kaldırmak ve Ermeni ile Rumların iade ve iskânı meselesi olmuştur.

Tevfik Paşa kabinesi çeşitli unsurlar arasında ahenk ve uyumun sağlanmasını istediği için gayrimüslim unsurların mekteplerini eski haline döndürmeye, Fatih sultan Mehmet tarafından Patrikhanelere tanınmış olan imtiyazların tamamının uygulamaya konulmasına karar vermiştir. Hükümet bundan başka gayrimüslim unsurların kendi miktarlarına göre Meclis-i Mebusan'da ve gerek Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede temsil edilmelerini uygun görmüştür. Ve yakında yapılacak olan Cemiyeti Umumiye-i Belediye seçimlerinde her unsurun temsili nisbîye göre muamele görmesini de kararlaştırmıştır.

3.2.2.Meclis-i Mebusan'ın Feshi

“Tevfik Paşa kabinesi 19 Kasım'da Meclis-i Mebusan'da yapılan oylamada güvenoyu almıştı. Ancak Kasım ayı sonlarından itibaren Meclis-i Mebusan'ın kapatılacağına dair gazetelerde haberler çıkmaya başlamıştır. Nitekim bazı muhalif gazeteler '*Memlekette İttihatçılardan taş üzerinde taş omuz üzerinde baş bırakılmamalı*', gibi birtakım tahrik edici yayınlarda bulunmaktaydılar” (Türkgeldi, 2010:166).

“İtilaf devletlerinin meclise karşı takındıkları tavır ise tamamen düşmancaydı. Çünkü onlar, Rum ve Ermenilerin Tehcir edilmesi işinden İttihatçıları sorumlu tutmakta ve bu sebeple de Padişah Vahdeddin'e '*O katiller heyeti savaş suçularını görevlendiren İttihat ve Terakki mebuslarından kurulu meclisi nasıl tutuyorsunuz?*' diyerek Meclis-i Mebusan'ın kapatılması için baskı yapmaya başlamışlardı. Onlara göre, Meclis feshedilmeliydi ve Padişahın buna yetkisi vardı” (Tansel, 1991: 71).

Meclis-i Mebusan'da Umumi Af Kanunu bir ay süren müzakerelere rağmen çıkmamıştır. Ülkenin düzenini sağlayacak Polis Kanunu da aynı şekilde Meclis-i Mebusan'dan bir türlü çıkmamıştır. Bununla beraber, Meclis bu meselelerden dolayı hükümeti eleştirmekten geri durmuyordu. Ayrıca daha öncede belirttiğimiz gibi İtilaf devletleri de bu mecliste İttihatçıların bulunmasına tepki göstermekteydiler (Çetin, 2015: 263). Gelişen olaylar ve Tevfik Paşa'nın tutumundan onun kabinesinde yapılması istenilen tasfiyeye onay vermeyeceği görülüyordu. Siyasi çevrelerde bu zaten önceden bilinmekteydi. Zaten hükümet basında ve Mebusan Meclisi'nde sürekli eleştiriliyor ve yapılacak bir güven oylamasında daha önce Tevfik Paşa'ya istemeyerek destek veren başta Teceddüd Fırkası mensupları Meclisteki birçok mebus hükümete itimat vermeyeceklerini alenen beyan ediyorlardı. İşte bu nedenle kabinesinin güvenoyu alamayacağını kesinlikle anladıktan sonra Tevfik Paşa Meclis-i Mebusan'ın feshini düşünmeye başlamıştı.

Tevfik Paşa Meclis-i Mebusan'ın feshi ile ilgili olarak Padişahın da desteğini almıştır. Çünkü Sultan Vahdeddin de üyelerinin büyük bir kısmı İttihatçı olan bu meclise güvenmiyordu. Zaten İtilaf devletleri de bu konuda hükümete ve saraya baskı yapıyorlardı. Sultan Vahdeddin İtilaf devletlerinin de karşı olduğu bu Meclisi feshederek onların sempatisini kazanmayı da ummaktaydı (Çetin, 2015: 264).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra da Tevfik Paşa hükümetine yönelik eleştiri ve faaliyetler devam etmiştir. Bir taraftan siyasi cemiyetler diğer taraftan da yabancılar hükümet üzerindeki baskılarını her geçen gün artırmışlardır. Rıza Tevfik Bey'in açıklamasını yaptığı gün Tevfik Paşa 12 Ocak'ta istifasını Padişah'a vermiştir. Padişah 13 Ocak 1919 tarihinde yeni kabineyi kurmakla yine Tevfik Paşayı görevlendirmiştir.

Tevfik Paşa'nın kurmuş olduğu yeni kabine bir anlamda eskisinin devamı niteliğindedir. Nitekim kabinedeki tasfiye birkaç nazırla sınırlanmış bu durum özellikle kabineden atılacak olan nazırlardan gizli tutulmuştur. Bunlardan birisi olan Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey hiçbir şeyden haberi olmaksızın 13 Ocak'ta alışıldığı gibi nezarete gitmiş ve öğleden sonra saat ikiye kadar nezaret işleri ile meşgul olmuştur. Rıza Tevfik Bey ancak saat ikide kabinenin istifasından haberdar olmuş ve nezaret erkânına veda ederek nezareten ayrılmıştır.

Tevfik Paşa'nın yeni kabinesine bakıldığında Harbiye Nazırı Cevat Paşa ile Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif ve Maarif Nazırı Rıza Tevfik Beylerin kabine dışında bırakıldıkları görülmektedir. Akşin'e göre, “Tevfik Paşa'nın kabinesinde yapılan değişiklikler Padişah Vahdeddin ve onun çizgisine yakın bir kabine kurmak şeklinde yorumlanmıştır” (Akşin, 2010: 148).

Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi de işgal kuvvetlerinin özellikle İngilizlerin baskıları ile karşı karşıya kalmıştır. İtilaf devletleri Ermeni ve Rumları gerekçe göstererek devletin içişlerine müdahalelerini artırmışlardır. İşgal kuvvetleri her geçen gün mütareke koşullarına aykırı davranışlarını artırmışlardır. Adana'yı İtilaf devletleri adına işgal eden Fransa işgal kuvvetleri fertlerinin çoğunluğu Fransız üniforması giyerek merkez ve merkeze bağlı civardaki halktan intikam almak ve ülkede bir karışıklık çıkartarak milletlerinin istifadelerini sağlamaktan geri durmamışlardır.

3.2.3. İttihat ve Terakkicilere Yönelik Uygulamalar

Tevfik Paşanın ikinci kabinesi zamanında İttihatçıların tutuklanmalarına başlanmıştır. Hükümet yurtdışına kaçan Enver, Talat ve Cemal Paşaların yargılanmaları için Divân-ı Harpler kurulmasını kararlaştırmıştır. Hükümetin kararına göre, kurulan Divân-ı Harbin öncelikli görevi Enver Talat ve Cemal Paşalar hakkında takibat yapmak olacaktır.

İstanbul polis müdürü ise gazetecilere yaptığı açıklamada hakkında tutuklama çıkartılacak kişilerin tutuklanma nedenlerini bilmediklerini ancak bunların miktarının 130 veya 150 kişi olduğunu, bu miktarın iki bin civarında olduğu söyleniyorsa da doğruluk derecesinin anlaşılmadığını söylemiştir. Nitekim 30 Ocak'ta bazı kişiler tutuklanmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Cahid, Mithat Şükrü, önceki İaşe Nazırı Kemal, İsmail Canbolat, Ziya Gökalp, Memduh Şevket, Lazistan Mebusu Sudi, Hacı Adil, Hüseyin Kadri, Doktor Rusuhi, Tevfik Hadi, Hüseyin Dursun Beyler, Emanuel Karasu Efendi bulunmaktaydı. "Akşin tutuklama listesini kabineye Harbiye ve Dâhiliye Nazırlarının getirdiğini ve gerek İzzet Bey, gerekse Tevfik Paşanın listenin İngilizler tarafından verildiğini söylediklerini belirtmektedir" (Akşin, 2004: 303).

Tevfik Paşa hükümeti tutuklananların muhafaza edilmelerine son derece dikkat etmiştir. Tevfik Paşa hükümeti bir taraftan İttihat ve Terakki hükümeti üyelerini tutuklarken diğer taraftan da feshedilmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerek merkezde ve gerek vilayetlerde bulunan mal ve mülkleri hakkında yapılacak işlemler konusuna el atmış ve bir karar alınmıştır. Gerek merkez ve gerekse vilayette bulunan tüm menkul ve gayri menkullerine ve borç senetlerine hükümet tarafından el konulacaktı. "Kısa bir süre sonra hükümetçe Talat, Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar ile eski Maarif Nazırlarından Doktor Nazım, Bahaattin Şakir, eski İaşe Nazırı Kemal, Muhiddin, eski Halep Valisi Bedri, Ankara Valisi Azmi, Müteahhid Bayramzade Hakkı Bey gibi İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimlerinin üzerlerinde bulunan gayrimenkul malların hiçbir sebep ve suretle başkasına satılmasına müsaade edilmemesi Defter-i Hakani Müdüriyeti'ne bildirilmiştir. Bunların iddia edilen suistimal, rüşvet ile devlet hazinesine ve milli menfaatlere verdikleri zararların kısmen olsun telafi edileceği düşünülerek İstanbul ve civarındaki çiftliklerine, vilayetlerdeki emlakine, Millî Banka'da tespit edilen 50.000 lira paraya, yine bankalarda bulunan ve kendi adlarına kayıtlı hisse senetlerine el konulmuştur" (Çetin, 2015:304).

"1 Şubat 1919 günü Osmanlı Dışişleri Bakanı'na bir nota veren Calthorpe, İngiliz savaş tutsaklarına kötü davranmaktan sanık 23 Türk yurttaşının İngiliz askeri makamlarına teslim edilmelerini istemiştir. Londra'ya bunu bildirirken, 23 kişilik listenin sadece bir ön liste olduğunu, yeni yeni listelerin tamamlandıkça Türk hükümetine verileceğini, daha birçok kişinin tesliminin isteneceğini belirtmiştir. İngilizler ilk kez resmen ve yazılı olarak, Türk hükümetine kara listeler veriyorlar, listedeki Türk yurttaşlarının İngiliz askeri mahkemelerinde yargılanmak üzere teslim edilmelerini istiyorlardı" (Şimşir, 1976: 63).

İtilaf devletlerinin baskıları altında bulunan Tevfik Paşa hükümeti diğer taraftan Divân-ı Harpte cinayet faillerini yargılatmaya başlamıştır. Nitekim Divân-ı Harpte görülen ilk dava Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in davası ikincisi ise Trabzon eski valisi firari Cemal Azmi'nin yargılanması olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezine el konulmuştur. Ayrıca önceden Meclis- i Vükela kararıyla tutuklanarak polis müdüriyetinde bulundurulmuş İttihat ve Terakki üyelerini yargılamak amacıyla Divân-ı Temyiz-i Âli Askeri reisi Fuat Paşa'nın başkanlığında ikinci bir Divân-ı Harp kurulmuştur.

Tevfik Paşa hükümetinin İttihatçılara karşı başlattığı tutuklama ve yargılamalar hükümet aleyhindeki propagandaları durdurmadı. İaşe işleri ve hükümetin mütareke koşullarını kötü uyguladığı şeklindeki suçlamaların da hükümete yöneltildiği görülmektedir. Hükümet kamuoyu ve basın

tarafından yavaş hareket etmekle suçlanarak birçok eleştirilere maruz kaldı. Bu gelişmeler Tevfik Paşa'nın kabinesinde değişiklik yapması sürecini başlattı (Çetin, 2015: 311).

Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi şu isimlerden oluşmaktaydı: Harbiye Nezaretine Ferid Paşa, Bahriye Nezaretine yine Ali Rıza Paşa, Adliye Nezareti ve Şurâyı Devlet Riyaseti Vekâletine Cemil Molla Efendi, Hariciye Nezaretine Yusuf Franko Paşa, Dâhiliye Nezaretine Reşid Bey'e vekâleten İzzet Bey, Maarif Nezaretine yine Yusuf Ziya Paşa, Nafia Nezaretine Şevket Turgut Paşa, Evkafı Hümayun Nezaretine İzzet Bey, Maliye Nezaretine Ata Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Abdullah Bey, Posta ve Telgraf Nezaretine Ethem Bey.

Yeni kabinede İngilizlerin dostu olan nazırlar olduğu gibi, Fransızlara sıcak bakanlarda vardı. “Sultan Vahdeddin Tevfik Paşa'ya Başkâtibi aracılığıyla kabinesinin iktidarda bulunduğu dört aylık süre içerisinde son derece yavaş davrandığını, acizlik gösterdiğini ve bu durumun kendisi nezdinde büyük bir üzüntü yarattığını bildirmiştir. Padişah'ın bu tavrı karşısında Divân-ı Harb-i Örfilerin yetkilerinin genişletilmesi hakkındaki talebi de reddedilen Tevfik Paşa'nın istifa etmesi kaçınılmaz bir hal almıştı. Nitekim Tevfik Paşa'nın 3 Mart'ta Padişah'a istifasını vermesi üzerine Sultan Vahdeddin yeni kabineyi kurma görevini Damat Ferit Paşa'ya vermiştir” (Balkaya, 2008: 19).

“İkdam gazetesi de Tevfik Paşa'nın başarısızlığındaki en büyük neden olarak kabinenin iktidarda kaldığı sürece geçirdiği buhranların sebeplerini kamuoyundan gizlemesi olduğunu iddia ediyordu. Tevfik Paşa daha önce kurduğu kabineleri hiçbir partiye mensup olmayan kişilerden kurmuştu. Ancak bu durum hükümet içerisinde her zaman sıkıntılar çıkarmıştı. Tevfik Paşa'nın bu kabinesinin de fırkalar haricinde tarafsız olması en büyük zaafiydi” (Çetin, 2015: 323).

Tevfik Paşa'nın kurduğu üçüncü kabinesinin ancak bir hafta iktidarda kalmasının en önemli nedenlerinden birinin Padişah'a sunduğu kararnamenin reddedilmesi olduğunu görüyoruz. Tevfik Paşa'nın uzun süre iktidarda kalamamasının bir diğer nedeni ise, basının Tevfik Paşa kabinesine olan olumsuz yaklaşımıdır. Bir başka görüşe göre de Tevfik Paşa hükümeti İttihatçıları tutuklama konusunda fazla istekli olmamıştı. Hatta bu tutuklamaları yerine getirmemek için kendisine verilen tutuklama listelerini kaybettiğini söyleyerek İtilaf devletlerinden büyük tepki almıştı. Bu da hükümetin istifası üzerinde oldukça etkili olmuştu. Tevfik Paşa'nın istifası ile ilgili bir Alman Arşiv belgesinde ise “kabinesinin başarısızlık nedenleri arasında hiçbir partiye bağlı olmaması ve tembel olması” da gösterilmekteydi. Söylenenlere göre, birbirini takiben üç defa değişikliğe uğrayan Tevfik Paşa kabinesinin istifası muhakkaktı. Yine kabinede yer alan nazırların zayıflığı ve acizliği nedeniyle kabinenin kısa sürede çekilmeye mecbur olacağı herkes tarafından tahmin ediliyordu. Ancak kabinenin işe başlamasından altı gün sonra henüz daha nazırlar sandalyelerine ısınmamışken istifa etmeleri pek de beklenen bir gelişme değildi.

3.2.4. Ahmet Tevfik Paşa'nın Aldığı Diğer Görevler

Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti'nin davet edilmesinden sonra sıra konferansta İstanbul hükümetini kimin temsil edeceği konusuna gelmişti. 3 Haziran 1919 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında Damat Ferit Paşa ve Meclis-i Vükela'ya memur Tevfik Paşa'nın Paris'e gönderilmesi kararı alındı. Heyetin başında Damat Ferit Paşa bulunacaktı. Damat Ferit Paşa'nın baş delege olarak yer alacağı Osmanlı heyeti otuz beş kişiden oluşacaktı. Tecrübeli bir devlet adamı olan Tevfik Paşa'nın heyette bulunmasını Sultan Vahdeddin istemişti. Sultan bu görevi kabul etmesi için Tevfik Paşa'ya çok ısrar etmişti. “Sultan Vahdeddin'in kızı Sabiha Sultan, babasının Ferit Paşa'ya güvenmediğini, bu nedenle de Sevr'e giderken sırf onu kontrol etmek için tecrübeli devlet adamı Tevfik Paşa'yı da heyet içerisine aldığını ve Damat Ferit Paşa'nın arkasından gönderdiğini belirtmektedir” (Çetin, 2015: 328).

Diğer taraftan Paris görüşmelerinden iyi bir sonuç elde edemeyen ve eleştirilere hedef olan Damat Ferit Paşa İstanbul'a döndükten sonra evine kapanmış ve bir iki gün dışarı çıkmamıştı. Mevkii de büyük ölçüde sarsılan Damat Ferit Paşa istifa etmişti. Paris'teki başarısızlığına rağmen Padişah tarafından tekrar sadrazamlığa getirilmiştir (İnal, 1982: 2045). Yeniden göreve getirilişine Damat Ferit Paşa çok da şaşırılmamıştı. Çünkü ona göre, Padişah kendisinden ve Tevfik Paşa'dan başka bir kimseyi hükümeti yönetmeye uygun görmemekteydi.

Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti adına Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında ve Tevfik Paşa'nın da içinde bulunduğu bir heyet gönderilmişti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın yersiz ve tutarsız politikası sonucunda bu konferansta heyetimiz bir varlık gösteremeden ülkeye dönmüştü. Bu nedenle de görüşmeler sürüncemede kalmış ve Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalanamamıştı. İtilaf devletleri Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalanması sürecini yeniden başlattılar.

Diğer taraftan bu sırada Ankara'da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılmış ve 30 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlarına gönderilen bir genelge ile yeni meclisin Türk millî iradesini temsil ettiği bildirilmişti. Bu bir anlamda kendilerinin onaylamayacağı hiçbir belgenin ya da antlaşmanın Türk milleti adına yapılmamış olacağını ya da kabul edilmeyeceğini gösteren çok önemli bir mesaj mahiyetindeydi. İşte bunu bilen İngilizler İstanbul hükümeti üzerinde baskılar oluşturarak ve hatta zorlayarak barış konferansının kararlarını Türk milletine kabul ettirebileceklerini ummaktaydılar. Tevfik Paşa'nın bu heyet içerisinde özellikle yer almasının bir nedeni de buydu yani onun kamuoyundaki güven ve saygınlığını kullanarak antlaşmanın Türk milletince kabul edilmesini sağlayacaklarına inanıyorlardı. Hatta Tevfik Paşa'nın dışında diğer heyet üyelerini de bu amaçla dikkatle seçildiği görülmektedir.

3.3. Üçüncü Sadrazamlığı (21 Ekim 1921- 4 Kasım 1922)

Anadolu harekâtını kuvvet yolu ile ortadan kaldıramayacaklarını anlayan İtilaf devletleri temsilcileri de Damat Ferit Paşa'ya başvurarak Anadolu ile İstanbul'un ne şekilde olursa olsun birleşmesini istemişlerdir. "Damat Ferit Paşa ise Anadolu hareketini yok etmek için başka bir yola başvurmuş ve İtilaf devletleri temsilcilerinden otuz milyon lira para top ve tüfek ile Yunanlıların işgalleri altında bulunan yerlerden asker toplamayı talep etmiştir. Bu şekilde Anadolu'ya boyun eğdirebileceğini söylemiştir"(Kadri, 1991:177). İtilaf devletleri Ferit Paşaya verdikleri tebliğde onun bu talebini reddetmişlerdir. Bu cevap üzerine Damat Ferit Paşa İtilaf devletleri temsilcilerine sözlü olarak Anadolu ile uzlaşmasını kabul etmediğini bildirmiştir.

"Özellikle İstanbul hükümeti ile Ankara hükümetinin uzlaşmasına tek engel olarak Damat Ferit Paşa'yı gören Fransa Yüksek Komiseri onun görevden alınması için İngiliz Yüksek Komiserini işbirliğine çağırmıştır. Damat Ferit Paşa'nın düşüncelerindeki ısrarı sonucu Yüksek Komiserler, bir nota ile İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında bir uzlaşma sağlanmasının Damat Ferit Paşa iktidarda bulunduğu sürece mümkün olmadığını Padişah'a bildirme kararını almışlardır. Nitekim 11 Ekim'de Padişah'la görüşen Yüksek Komiserler bu düşüncelerini Padişah'a açıklamışlardır" (Çetin, 2015: 386).

Sultan Vahdeddin görüşmenin hemen akabinde Damat Ferit Paşa ile görüşmüştür. İki saat kadar sürdüğünü öğrendiğimiz bu görüşmede Padişah kabine değişiminin zorunluluğundan söz etmiştir. Damat Ferit Paşa ise kararın Padişah'a ait olduğunu bu durumda yeni bir kabine kuramayacağı cevabını vermiştir. Kabinenin istifası üzerine tekrar sadrazamlığa gelebileceğini anlayan Damat Ferit Paşa hiç olmazsa Dâhiliye Nazırı Reşid Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığa atanmasını Padişah'a önermiştir. Padişah ise Reşid Paşa'yı uygun gördüğünü söylemiştir.

İngilizler Tevfik veya İzzet Paşalardan birinin kabineyi kurmakla görevlendirilmesi konusundaki niyetlerini birçok defa Padişah'a hissettirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Padişah hem yabancıların telkinleri hem de saray ve çevresinin uyarılarını göz önünde tutacak ve yaptığı bir dizi görüşmeden sonra sadrazamlığın Tevfik Paşa'ya verilmesini uygun görecektir.

Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Devleti adına onaylayan Damat Ferit Paşa hükümeti aleyhinde oluşan yoğun tepkiler ve İtilaf devletleri tarafından gösterilen güvensizlik belirtileri karşısında çok fazla işbaşında kalamayacağını anlamıştı. Diğer taraftan Padişah da Damat Ferit Paşa'ya beklediği desteği bu kez vermemişti.

Ferit Paşa'nın istifasından üç gün sonra Tevfik Paşa Sultan Vahdeddin tarafından yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. "Dâhiliye Nezaretine eski Sadrazam İzzet Paşa, Bahriye Nezaretine Salih Paşa, Harbiye Nezaretine bir önceki Nafia Nazırı Ziya Paşa, Hariciye Nezaretine Sefa Bey, Adliye Nezaretine Vekâleten Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Şurayı Devlet Riyasetine Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, Maliye Nezaretine Raşit Bey, Maarif Nezaretine Hariciye Nazırı

Reşit Paşa, Nafia Nezaretine İstanbul Vilayeti Valisi Abdullah Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Meclis-i Mebusan Reisi Vekili Hüseyin Kazım Bey, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine Vekâleten Şeyhülislam Nuri Efendi atanmışlardır” (Çetin, 2015: 389).

Tevfik Paşa'nın ve dolayısıyla İstanbul hükümetinin bu son kabinesi dönemi Ankara hükümeti ile uzlaşmak ve devletin çıkarlarına uygun bir barış antlaşması imzalayarak ikiliği ortadan kaldırma amacının gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

3.3.1. Bilecik Mülakatı

İstanbul hükümeti de bir an önce Ankara hükümeti ile birleşerek antlaşmayı imzalamayı düşünüyordu. Bu şekilde Ankara'nın tepkisi engellenecek ve Ankara barışçı yollarla yola getirilmiş olacaktı. Bu nedenle İstanbul hükümeti İtilaf devletlerinden Ankara ile temas sonuna kadar bir aylık süre verilmesini istedi. Kasım ayı sonlarına doğru Sevr Antlaşması'nın kâğıt üzerinde kalacağı kuşkuları iyice artan İtilaf devletleri ise antlaşmanın onay konusunu tekrar gündeme getirmişlerdir. Tevfik Paşa onay konusunda teminat vermiş ancak, birkaç gün sonra onaya yanaşmamıştır.

Görüldüğü gibi, Tevfik Paşa hükümeti antlaşmanın onaylanmaması için birtakım bahaneler öne sürmekte ve bu yolla zaman kazanmaya çalışmaktadır. Sevr Antlaşması'nın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi konusunda Tevfik Paşa ile bir görüşme yapan İngiliz temsilcisi bu konuda Tevfik Paşa'ya ısrarda bulunmuştur. Bu ısrarlar üzerine Tevfik Paşa İngiliz temsilcisine kabinesindeki bazı vekillerin antlaşmanın imza ve kabul edilmesini istemediklerini belirterek bu durum karşısında kendisinin de çaresiz ve kararsız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine İngiliz temsilcisi “O halde muahede tasdik edilmezse Sevr Muahedesi mücebince İstanbul işgal olunacaktır” diyerek adeta Tevfik Paşa'yı tehdit etmiştir. Tevfik Paşa ise “İstanbul'un esasen işgal edilmedik bir noktası kalmadığı gibi, Hükümet-i Osmaniye'nin İstanbul'da bir nüfuzu kalmadığı cihetle derhal işgal edilmesini şayet böyle olmadığı takdirde vükelanın ve hükümetin Anadolu'ya gideceklerini” belirterek İngiliz temsilcisine hiç beklemediği bir cevapla karşılık vermiştir.

Sonunda Ahmet İzzet Paşa'nın sınıf arkadaşlarından birinin oğlu olan Kurmay Yüzbaşı Neşet Bey Ankara hükümeti ile uzlaşma zeminini sağlayacak şekilde hazırlanmış bir mektup ile Ankara'ya gönderilmiştir. Ancak İstanbul'un gönderdiği bu mektup da İstanbul ile Ankara arasındaki uzlaşmayı sağlamaktan son derece uzaktı. Çünkü merkezi İstanbul'da ve başında padişah bulunmak üzere hükümetin şeklini devam ettirmeye Ankara'da hiç kimse taraftar değildi. İstanbul'daki hükümetin varlığını kabul etmemekte ısrarcı olan Ankara hükümeti bir taraftan da Fransa, Rusya, Ermenistan, Gürcistan cumhuriyetleriyle münasebetlere girişmiş ve bazı antlaşmalar imzalayarak varlığını meşrulaştırmıştı.

“Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği muhtıra 22 Kasım tarihli Meclis-i Vükela toplantısında okundu. Mustafa Kemal Paşa bu muhtırada TBMM'nin gizli oturumlarından birinde alınan bazı kararlara yer veriyordu. TBMM İstanbul hükümeti İtilaf devletlerinden Sevr Antlaşmasının Wilson ilkelerine göre değişmesi hakkında güvence alırsa İstanbul hükümetinin ülkede ulusal birliği tekrar sağlama çabalarını destekleyecekti. Bunun sağlanmasından sonra TBMM doğuda barışın kurulması ve İtilaf devletlerinin çıkarları ile bağdaşan bir siyaset uygulamaya başlayacaktı. Ulusal örgüt normal durum kuruluncaya kadar çalışmalarını sürdürecekti; daha sonra tümüyle kaldırılacak veya siyasi bir parti biçimine getirilecekti; ama görüşmelerin sonuna kadar Ankara hükümeti iş başında kalacaktı. Antlaşmaya varılırsa devlet ileri tek bir yönetim altında birleştirilecekti. Ayrıca bu davetnamede heyette İzzet Paşa ile birlikte Salih Paşa'nın da yer alması isteniyordu” (İnal, 1982:1997).

“Meclis-i Vükela'da Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapılan uzun süren görüşmelerin sonucunda İstanbul heyetinin Ankara hükümeti nezdinde yapacağı teşebbüsün icraatı kararlaştırıldı” (Çetin, 2015: 404).

Görülebileceği üzere, “İstanbul hükümeti uzlaşmak üzere Ankara'ya elini uzatmış oluyordu. Bunun nedeni sadece İtilaf devletlerinin Millî Mücadele önderleri ile uzlaşmaları tavsiyeleri değildi. Sevr Antlaşması'nın ağır hükümleri karşısında İstanbul'daki bazı devlet adamları da İtilaf devletlerine olan güvenlerini kaybetmişler ve kurtuluşun Anadolu'da olduğunu anlamışlardı” (Tansel, 1997:192). Anadolu ile uzlaşmak için iktidara gelen Tevfik Paşa kabinesi hedefine doğru bir adım atmış oluyordu. Tevfik Paşa böyle bir heyet görevlendirerek Anadolu ile uzlaşabileceğinden ümitli olduğuna

gösteriyordu. İstanbul'un kurtuluş çaresi olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme tekliflerini kamuoyunu inandırmaya yarayacak şartları hazırlamadan reddetmek uygun değildi. Bu nedenle görüşmeyi uygun görmüşlerdi.

Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Heyete Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Bern Sefiri Cevat Bey, Hukuk Müşaviri Münir Bey (Ertegin) ile Darülfünun Müderrislerinden Fatin Efendi (Gökmen) katılmıştır. Heyetin refakatine üç polis memuru ile dört yaver atanmıştır. Ayrıca iki de erkân-ı harp zabiti görev almıştır.

“İstanbul heyeti 4 Aralık'ta Bilecik'e ulaştı. Mustafa Kemal Paşa o sırada Eskişehir'de hem Çerkes Ethem hem cephe meseleleri ile meşgul olduğu için Bilecik'e ancak bir gün sonra gelebildi. Mustafa Kemal Paşa'nın refakatinde de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, İstiklal Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali Bey, Saruhan Mebusu Celal (Bayar) Beylerle Ankara basınının ileri gelenlerinden birkaç kişi daha bulunmaktaydı” (Çetin, 2015: 408).

“İstanbul hükümeti heyeti içerisinde yer alan Hüseyin Kazım Bey'e göre, Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede bir uzlaşmadan bahsedilmesini dahi istememiştir. Bilakis Ankara hükümetinin Padişah tarafından meşru olarak tanınarak kabul edilmesini ve İstanbul kabinesinin feshedilmesini yani Ankara hükümetine tam bir itaat gösterilmesini talep etmişti” (Kadri, 1991:324)

Mustafa Kemal Paşa heyet üyelerine “Mademki bizimle hemfikirsiniz ve mademki İstanbul'da bir iş görmeniz kabil değildir; o halde burada kalınız, müzakerenin devamına Ankara'da devam edebiliriz, misafirimizsiniz” diyerek heyet üyelerinin Ankara'ya götürüleceklerini ve üstü kapalı bir şekilde nezaret altında tutulacaklarını hissettirmiştir. Tevfik Paşa ayrıca dış politikada çok hızlı hareket edilmesi gereklidir diyerek dönüş zamanlarını bildirmelerini ve o zamana kadarki gelişmelerden kendilerinin bir an önce haberdar edilmesini istiyordu.

Tevfik Paşa heyetten haber almak için yazışmalarını sürdürürken Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşa'lar Anadolu harekâtına katılmama konusunda ısrarlarını sürdürdüler. Kendi fikirlerini kabul ettirmek için propaganda yapmaktan geri durmadılar. İstanbul'da sadece özel ve ailevi işleriyle uğraşacaklarını ve hiçbir görev kabul etmeyeceklerini vekiller heyeti önünde şifahi olarak söylediler. İstanbul'a gittiklerinde istifa edeceklerini de 7 Mart tarihli bir vesika ile yazılı olarak temin ettiler. Zaten varlıklarının milli işlerde yararlı olmadığı, aksine Ankara'da bir yük olarak buldukları, üstelik bazı olumsuz akımlara da sebep oldukları anlaşıldığından serbest bırakıldılar. Fakat Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın bu tutumları hileden başka bir şey değildi. Çünkü görüleceği üzere İstanbul'a döndükten sonra istifa eden her iki Paşa da Tevfik Paşa kabinesinde görev alacaklardır.

3.3.2. Londra Konferansı

I. İnönü Zaferi ile Yunan orduna büyük bir darbe indirilmesi İtilaf devletlerini ve özellikle İngiltere'yi Sevr Antlaşması ve Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi ile ilgili stratejilerini yeni baştan gözden geçirmek gereğine inandırdı (Çetin, 2015: 416).

Paris Konferansı'nın başkanı Briand, İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdiği 25 Ocak tarihli telgrafta 21 Şubat'ta Londra'da Sevr Anlaşması'nı görüşmek üzere bir konferans toplanacağını, Türk hükümetinin ise Mustafa Kemal Paşa veya Ankara hükümeti temsilcilerinin Osmanlı heyetinde yer alması koşuluyla davet edildiğini, ayrıca Yunan hükümetinin de bu konferansa davetli olduğunu bildiriyordu. Bu tarihe kadar milli kuvvetleri eşkıya çeteleri ve Mustafa Kemal'i asi General olarak kabul eden İtilaf devletleri aldıkları bu kararla Ankara hükümetinin varlığını kabul etmiş bulunuyorlardı.

“İtilaf devletlerinin Londra Konferansı'na davet mektubu 26 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya verilmiştir. Osmanlı ve Yunan hükümetleri Londra Konferansı için yapılan bu daveti kabul etmiş ve 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak olan bu konferansta Türk tarafını temsil edecek delegelerin tayini için İstanbul hükümeti Anadolu ile temas ve haberleşmeye geçmiştir” (Çetin, 2012: 123).

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya verdiği cevapta İstanbul hükümetini hukuken tanımadığını millet ve ülke adına tek meşru kuruluşun TBMM olduğunu bildirdi. Müttelik devletlerin, Londra'da şark meselesini halletmek için yapacakları konferansa TBMM'yi doğrudan doğruya davet etmeleri gerektiğini bu şekilde yapılacak davetin TBMM hükümeti tarafından kabul edileceğini beyan

etti. Mustafa Kemal Paşa Tevfik Paşa'ya gönderdiği özel bir mesajda ise onun bütün bir ömür millet ve memleket için aralıksız çalıştığını, bugünkü durumun oluşmasında Türk halkının büyük fedakârlıklarının rol oynadığını, padişahın ülkedeki tek kuruluşun TBMM olduğunu ilan etmesi gerektiğini bildiriyordu.

Tevfik Paşa sürekli olarak Anadolu hükümetinin konferansa davet edilme nedeninin konferansa katılmayı kabul etmeyeceği düşüncesinden ileri geldiğini, İtilaf devletlerinin aleyhimize tedbirler alarak kamuoyuna kendilerini haklı göstermek amacıyla olduklarını bu nedenlerle bir an önce Ankara hükümetinin İstanbul ile birlikte harekete geçmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre, Fevzi Paşa'nın telgrafında bildirilen talepler daha önce de açıklanan nedenlerden dolayı kabul edilemezdi. Bu taleplerde ısrar edilip konferansa zamanında katılma fırsatı kaybedilirse öncelikle İstanbul ve boğazlar tamamen Osmanlı hâkimiyetinden çıkacaktı. İkinci olarak da İtilaf devletlerinin Yunanistan'a parasal ve askeri yardım yaparak Anadolu'da ortak bir saldırıya geçmeleri Türkleri bir kat daha perişan edecekti. Üçüncü olarak da büyük fedakârlıklar karşısında dışarıdan yardım ihtiyacı zorunluluğu ortaya çıkacak ve sonuçta bağımsızlık kaybolup gidecekti. Bu nedenlerle Ankara delegelerinin İstanbul'a bir an önce gönderilmesi son derece önemliydi.

Görüldüğü gibi, Tevfik Paşa Ankara hükümetinin konferansa katılmaması durumunda İstanbul hükümetinin başarılı olacağından endişe duymaktadır. İstanbul hükümetinin Ankara hükümetine yakınlaşmak istediği icraatlarla daha belirgin hale getirdi. Nitekim İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen ölüm kararını kaldırmış, İstanbul gazetelerinde milliciler için yasaklanmış olan Paşa ve Bey gibi unvanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa konferansa ancak doğrudan doğruya çağrıldığı takdirde göndereceği delegeler kurulunu seçmiştir. Baş delege olarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu ve aynı zamanda İtalya temsilcisi olan Cami Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey, Adana Mebusu Zekai Beylerden oluşan bir heyet seçilmiştir. Heyetin refakatine gereği kadar müşavir ve kâtipler verilecekti. Bekir Sami Bey'in yokluğunda Hariciye Nezaretine Maliye Vekili Ferit Bey vekâlet edecekti. İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza müttefikler adına Ankara'yı resmen konferansa davet etmiştir.

“Ankara ve İstanbul heyetlerinin Londra'ya ayrı ayrı hareket etmeleri Londra'da iki heyeti karşı karşıya getirerek ‘siz daha aranızda itilâf etmemişsiniz, böyle iki heyetle müzakere olur mu?’ diye olumsuzluklar yaratacağını düşünen Lloyd George'u çok sevindirmiştir” (Çetin, 2015: 435).

İstanbul heyeti ile Ankara heyeti Londra'ya varduktan sonra Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey arasında görüşmeler yapılmıştı. Bu görüşmelerde heyetlerin karşılıklı talepleri tespit edilerek, konferans başladığında tarafların birbirlerine düşman vaziyette değil de birleşmiş bir şekilde hareket etmesi ve konferans karşısına böyle çıkılması kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda konferansta takip edilecek politika hakkında da bir uzlaşma sağlanmıştı. Buna göre, iki heyet konferans huzuruna çıkar çıkmaz önce Tevfik Paşa İstanbul hükümetinin görüşlerini açıklayacak ve millî taleplerin Anadolu delegeleri tarafından açıklanacağını söyleyecekti. Bunun ardından Anadolu delegeleri davalarını müdafaa edeceklerdi.

“Londra Konferans'ı ilk toplantısını 21 Şubat Pazartesi günü Saint James Sarayı'nda saat on bir buçukta yaptı” (Çetin, 2012: 115). “Tevfik Paşa İstanbul heyetinin karşısında yerini almış olan Ankara hükümeti heyeti başkanı Bekir Sami Bey'e dönerek ‘söz asıl milletvekillerine aittir. Binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim’ dedi ve sustu” (İnal, 1982: 1734). Tevfik Paşa'nın bu hareketi kendi ifadesi ile Lloyd George için büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve onun Türklere vurmak istediği darbe bu şekilde boşa gitmişti. “Tevfik Paşa bu oyunu bozduğu o anın hayatının en mutlu günlerinden biri olduğunu belirtmektedir. ‘Ağlayan bir Padişahın gözyaşlarına bile kanaatimi feda etmedim nasıl olur da Ankara'da doğan milli kuvveti ve onun başındakini inanmadan kabul edebilirdim’ demiştir” (Okday, 1986: 68).

Tevfik Paşa'nın sözü kendisine bırakması ile Bekir Sami Bey Türklerin İzmir ve Trakya hakkındaki talepleri ile bölgenin işgalci güçler tarafından boşaltılması kabul edilinceye kadar konferans müzakerelerine katılmayacağını açıkladı. Lloyd George Bekir Sami Bey'in bu talebini kabul etmemekle beraber, Türk heyetinin konferansa katılmasını istedi. Ancak Bekir Sami Bey bu konuda ısrar edince Lloyd George görüşmelerin tatil edilmesini talep etmiş ise de Fransa ve İtalya delegeleri

bunu kabul etmemişlerdir. Bunu müteakip yapılan gizli celsede İzmir ve Trakya'ya derhal bir inceleme heyeti görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Beklenildiği gibi, Londra Konferansı görüşmeleri 12 Mart'a kadar uzamış ve bu tarihte müttefik devletler Türk ve Yunan heyetlerine aldıkları kararları tebliğ ederek ertesi gün bu kararlarla ilgili olumlu veya olumsuz cevaplarını vermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Müttefik devletlerin olumlu veya olumsuz cevap vermemizi istediği bu kararlar Tevfik Paşa tarafından 13 Mart 1921'de Hariciye Nezaretine bir telgrafla bildirilmiştir.

“Buna göre, antlaşmanın düzeltilmiş haliyle tarafımızdan onaylanması halinde İtilaf devletleri Türkiye'nin Milliyetler Cemiyeti'ne girmesini kolaylaştıracaktı. Antlaşma metninde yer alan gerekirse İstanbul'un Türklerden alınması ve buradaki Türk nüfusunun ihracını öngören tehditkâr ifadeler antlaşmadan çıkarılacaktı. Boğazlar komisyonunun başkanlığı Türkiye'ye verilecekti ve Türkiye bu komisyonda iki oya sahip olacaktı. Adliye'yi ıslah edecek komisyonda Türkiye temsil edilecek, ordunun miktarı 35 bin jandarma ise 45 bine çıkarılacaktı. Yabancı subayların miktarı azaltılacaktı. Askeri mektepler hakkında düzeltmeler yapılacaktı. Boğazlar bölgesi Rumeli'de Gelibolu yarımadası ile Tekfur dağına kadar olan araziye, Asya'da Bozcaada'dan Karabiga'ya ve İstanbul boğazının her iki tarafından 25 km olan arazi ile Ege ve Marmara'da boğaza hâkim adalara kadar genişletilecekti. Müttefikler İstanbul ile İzmit yarımadasının hızlı bir şekilde tahliye etmeyi ve işgalin yalnız Çanakkale ve Gelibolu'yla sınırlı kalmasını kabul edeceklerdi. Ayrıca Türkiye'nin İstanbul boğazındaki tarafsız bölgeden asker geçirebilmesine de müsaade edeceklerdi. Müttefikler donanma hakkında Türkiye'yi daha çok memnun edecek imkânlar sağlamayı ve mütarekenin donanmayla ilgili maddelerinde düzenleme yapacaklardı. Müttefikler mali konularda Türkiye'nin istekleri doğrultusunda önemli değişikliklerde bulunacaklardı. Ayrıca maliye komisyonu Osmanlı Maliye Nazırının fahri başkanlığı altında olacak ve Türkiye'nin mali durumu hakkında tam oya ve müttefikleri ilgilendiren mali işlerde ise görüşmelere katılacak olan bir delegesi vasıtasıyla komisyona iştirak edecekti. Meclis-i Mebusan'ın maliye komisyonunun Maliye Nazırıyla beraber hazırlayacağı bütçe üzerinde düzenleme yapmaya hakkı olacaktı. Ancak düzenleme mali etkilemeyecek bir şekilde ise bütçe tasdik olunmak üzere komisyona iade edilecekti. Yabancılarla verilen imtiyazlar konusunda Türkiye'nin eskiden beri sahip olduğu hakları devam edecek ve bu konuda inisiyatif sahibi olmaya devam edecekti. Ayrıca Ecnebi postanelerin kaldırılması bazı şartlar altında dikkate alınacaktı. Müttefikler, Kürtlerle, Keldani ve Asurilerin menfaatlerini sağlamak ve verilecek imtiyazları kolaylaştırmak ve şimdiki yerel durumu da gözetlemek şartıyla antlaşma metninde değişiklik yapacaklardı. Şimdiki hükümler Türkiye'nin Osmanlı Ermenilerine doğu sınırı üzerinde millî bir yurda sahip olma hakkını tanıması ve Milletler Cemiyeti tarafından Ermenistan'a bırakılacak araziye yerinde incelemekle görevli komisyonun kararlarını onaylaması şartıyla kabul edilebilecekti. Müttefikler şimdiki istenilmeyen duruma son verilmesi ve sulhun geri getirilmesi amacıyla İzmir vilayetini Osmanlı idaresi altında bırakacaktır. İzmir şehrinde bir kıta Yunan askeri yerleştirilecek ve livanın diğer kısımlarında da yabancı subaylar bulunacaktır. İzmir'e Milletler Cemiyeti tarafından Hristiyan bir vali atanacaktır. Atanacak olan Hristiyan valiye bu görevinde seçimle gelmiş kişilerden oluşan bir meclisi idare ile yine seçimle oluşacak olan bir milli meclis yardımcı olacaktır. Bu durum beş sene içerisinde taraflardan birinin Cemiyet-i Akvam'a müracaatı yeniden düzenlenebilecekti” (Çetin, 2015:450).

3.3.3. Hükümeti Düşürme Çabaları

Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumu Padişah'ın bu durumdan rahatsız olması kabinesinin konumunu büyük ölçüde sarstı. Diğer taraftan İngilizler İstanbul'da halka yönelik bazı yeni yaptırımları uygulamaya koymuşlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için yoğun bir muhalefete başlamıştı.

Tevfik Paşa içinde bulunulan askeri ve siyasi durum nedeni ile basında ve kamuoyunda hükümetinin sık sık eleştirilmesi neticesinde kabinesinde bir değişim yapmaya karar verdi. Tevfik Paşa yeni kabinesini şöyle oluşturdu. “Hariciye Nezaretine eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa'yı, Dâhiliye Nezaretine eski Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı, Bahriye Nezaretine eski Sadrazam Salih Paşa'yı, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Ziya Bey'i, Evkaf Nezaretine ve Maliye Nezaretine vekâlet etmek üzere Ticaret ve Ziraat Nazırı Kazım Bey'i, Maarif Nezaretine Şûrayı Devlet Reisi Mustafa Arif Bey'i vekâleten getirdi” (Çetin, 2015: 466).

Osmanlı Devleti'nin en tanınmış askeri ve siyasi simalarını içine alan Tevfik Paşa'nın bu yeni kabinesinin dört sadrazamın içerisinde yer aldığı bir kabine olduğu görülmektedir. Tevfik Paşa ile birlikte sadrazamlık makamında bulunmuş dört sadrazamın yer alması itibarı ile tarihte belki eşine rastlanmamış olan bu buhranlı dakikada devletin yükünü üzerine alan vekiller heyetine büyük kabine denildi.

Tevfik Paşa icraatlarına devam ederken muhaliflerde çalışmalarına devam ediyorlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası vasıtasıyla Tevfik Paşa ve İzzet Paşa'ya karşı bir suikast girişiminde bulunuldu. Ramazan ayının on beşinde iki Ermeni aracılığı ile gerçekleşen bu suikast sonuçsuz kaldı ve her iki Ermeni de yakalandı.

Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için muhalifler faaliyetlerini devam ettirirken diğer taraftan Tevfik Paşa'nın kabinesi içinde kopmalar meydana geldi. Maliye Nazırı Abdullah, Evkaf Nazırı Hüseyin Kazım, Şurâyı Devlet Reisi ve Maarif Nazır Vekili Mustafa Arif Bey ve Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşa istifa etiler. 15 Ağustos'ta istifalarını yazılı olarak Padişah'a sundular.

Tevfik Paşa'nın kabinesinde beklenmedik bir anda meydana gelen bu değişim basında ve kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Kabineden dört önemli bakanın birden istifalarını vermesi kabinede ciddi bir buhranın meydana geleceği endişelerini oluşturmuştur. Diğer taraftan Tevfik Paşa'nın istifa eden nazırların yerine yenilerini ataması vükela buhranı ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

3.3.4. Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris Konferansına Yönelik Düşünce ve Girişimleri

İtilaf devletleri Türk-Yunan Harbine geniş anlamda bir çözüm bulmak ve bir an önce bir sulhu gerçekleştirmek amacıyla 1922 yılı başlarında Paris'te ikinci bir konferansın toplanmasına karar verdiler. 25 Ocak'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşen Tevfik Paşa İtilaf devletleri tarafından düzenlenecek bir konferansa hükümet olarak büyük ilgi göstereceklerini söyledi. Tevfik Paşa Osmanlı hükümetinin kendilerine zorla kabul ettirilecek esasların ele alınacağı bir barış konferansına katılmayacağını böyle bir konferansa katılmadan önce görüşülecek konuları önceden bilmek istediğini ifade etti.

Rumbold'un Tevfik Paşa'ya İstanbul hükümetinin hangi şartlar altında bir barışı kabul edeceğini sorması üzerine Tevfik Paşa cevaben Yunanlıların İzmir'i kapsamak üzere Anadolu'yu boşaltmaları ve Türkiye'nin Avrupa'daki hududunun daha da genişletilmesi gerektiğini; buna karşılık olarak azınlıkların haklarının gerçekten güvence altına alınacağını ifade etti. Rumbold bu raporu Curzon'a bildirirken İstanbul yönetiminin Trakya'da Enez-Midyne hattı üzerinde duracağı tahmininde bulunuyordu. Rumbold 30 Ocak'ta Curzon'a İstanbul hükümetinin Misak-ı Millî koşullarından daha hafif şartları kabule hazır olduğu izlenimini edindiğini ve Anadolu'da bunu kabul ederse Anadolu Harekâtının durdurulacağını bildirdiyordu.

Doğu sorununu çözümlenmek için şubat ayında toplanması düşünülen konferans gecikti ve üç müttefik devlet dışişleri bakanları ancak 21 Mart 1922'de Paris'te bir araya geldiler. Yunan Başbakanı Gunaris de Yunanistan'ın taleplerinin desteklenmesini sağlamak için bir müddetten beri Avrupa'da bulunuyordu. Tevfik Paşa hükümeti bu işle ilgili olarak Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gönderilmesini bir iki ay önce kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti'nin Paris ve Londra'daki temsilcilerinden aldıkları cevaplar bunun gerekli ve faydalı olduğunu ortaya koyuyordu. İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında fikir birliğinin bulunması son derece önemliydi. Bu nedenle Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Vükela'ya Ankara hükümetince seçilecek kişiler ile uygun bir yerde buluşulmasını teklif etmişti.

Oluşturulan İzzet Paşa heyeti de Anadolu heyeti gibi hareket edecek, tek vücut halinde bütün Türk milletinin hukuki haklarının geri alınması için çaba sarf edecekti. Heyet, Anadolu ile ortak bir dil kullanacak Trakya'nın düşman tarafından tahliye ve bize iadesini, aynı zamanda mali, iktisadi ve siyasi istiklalimizin tasdikini talep edecekti.

Heyette Ahmet İzzet Paşa'nın dışında Hariciye Müsteşar Vekili ve Mütareke Komisyonu Reisi Ethem Bey ve Kalem-i Mahsus Müdürü Haydar Bey bulunmaktaydı. İzzet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti 19 Mart'ta Londra'dan Paris'e döndü. Londra'dan ayrılmadan önce Lord Curzon ile uzun bir görüşme daha yapan İzzet Paşa basına yaptığı açıklamada Türkiye'nin hangi şartlar altında barış

yapabilecekleri hususunda bazı bilgiler vermiştir. Buna göre, devamlı bir sulh ancak hak ve adalet temeli üzerine kurulacaktır. Böyle bir sulh ile İzmir de dâhil olmak üzere bütün Anadolu Türklerine verilmelidir. İstanbul gerek karadan gerekse denizden gelecek saldırılara karşı müdafaa edilmelidir. Bu sağlandığı takdirde boğazlar hakkında teklif edilecek düzenlemeler kabul edilecekti. Kapitülasyonlar hakkında ise; iktisadi serbestliğin korunmasını istemiştir. Bununla birlikte, İtilaf Devletleri'nin menfaatlerini dikkate almaya hazırды.

Sonuçta İtilaf devletleri hem Şark meselesini görüşmek hem de Türk askeri faaliyetini durdurmak amacıyla 21 Mart'ta Paris'te toplandılar. 22 Mart'ta Türkiye ve Yunanistan'a mütareke teklifinde bulundular. Paris'te hazırlanan mütareke metninin bir sureti Ahmet İzzet Paşa ile Paris'e gelmiş olan Yusuf Kemal Bey'e verildi.

Buna göre, Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecekti. Birlikler insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecekti. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacaktı. Bir yerden bir yere malzeme de götürülmeyecek, ordumuzu ve askeri durumumuzu, İtilaf Devletleri'nin askeri komisyonları kontrol edip denetleyebileceklerdi. Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edecektik. Çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecekti. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse ateşkes süresinin bitiminden on beş gün önce karşı tarafa ve İtilaf devletleri temsilcilerine bilgi verecekti.

8 Nisan'da Osmanlı hükümeti İngiltere, Fransa, İtalya Hariciye Nazırlarına ayrı ayrı cevap verdi. Cevabi notada Osmanlı Devleti'nin talepleri özetle şöyleydi: Osmanlı hükümeti barış görüşmelerinde bulunmak üzere üç hafta içerisinde delegelerini konferansa gönderecekti. Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri sahalardan çekilmeleri sağlanacaktı. Çekilen bu kuvvetlerin Trakya'ya nakledilerek orada bir kuvvet birikmesine müsaade edilmeyecektir. Bu konuda Osmanlı hükümeti olarak bölgenin bir an önce boşaltılması için ısrarcı olunacaktır.

İtilaf devletlerinin barış şartları konusunda uzlaşmacı olmayan tutumları İstanbul'daki bazı devlet adamlarının da İtilaf Devletlerine olan güvenini kaybetmelerine neden oluyordu. Ayrıca böylece tek kurtuluşun Anadolu'da olduğu gerçeğini de anlamış oluyorlardı. Türk davasının çözümlenmesi ancak Türklerin yeni ve büyük bir zafer kazanmaları sağlanacaktı. Nitekim bu çözüm de 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan ve 30 Ağustos'ta Türk ordusunun kesin zaferi ile sona eren Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılması ile alındı. 11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri ile yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması, askerî zaferlerin ardından gelen ve bu zaferlerin anlamına yakışan ilk siyasî ve diplomatik başarı oldu.

3.3.5. Millî Mücadele'nin Başarıya Ulaşması Sonrasında Hükümetin Ankara ile Münasebetleri

Başkomutanlık Meydan Muharebesi kazanılmış ve akabinde de 9 Eylül'de Türk ordusunun İzmir'e girmek suretiyle şehri kurtarmıştı. Bunun üzerine Tevfik Paşa hükümeti derhal toplanmış ve 10 Eylül 1922 tarihinde bir tebrik telgrafı hazırlayarak Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir.

Bu arada Tevfik Paşa 17 Ekim'de oğlu Ali Nuri Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderdi. "Tevfik Paşa bu telgrafında kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasında ihtilafı ve ikiliği ortadan kaldırdığını yazıyordu. Tevfik Paşa'ya göre, milli birlik ve beraberlik sağlanmıştı. Ancak İtilaf Devletleri ile antlaşma imzalanmamış olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde toplanması kararlaştırılan sulh konferansına her iki tarafın davet edileceği biliniyordu. Bu nedenle önemli kararlar önce İstanbul ve Ankara hükümeti arasında tespit edilmeli ve konferansta milletin hukukunun savunulmasına çalışılmalıydı. Bu fikrinin Ankara hükümeti tarafından da onaylanacağını düşünen Tevfik Paşa telgrafında kendileri ile görüşüp anlaşmak üzere olaylara vakıf ve güvenilir bir kişinin gayet mahremane talimatı hamilen ve sürati mümkününe ile İstanbul'a gönderilmesini istiyordu" (Çetin, 2015:498).

Mustafa Kemal Paşa Tevfik Paşa'ya verilmek üzere İstanbul'da bulunan ve bir anlamda Ankara'nın İstanbul'daki gayri resmi temsilciliği görevini üstlenmiş olan Hamit Beye bir telgraf çekti. Mustafa Kemal Paşa Tevfik Paşa'ya gönderdiği bu telgrafta, Türk devletinin niteliklerinin Türk hükümetinin benimsediği Anayasa ile belirlendiğini, Türk milletinin kaderinin tek sorumlusunun TBMM hükümeti olduğunun dünyaca bilindiğini yazıyordu. Ayrıca TBMM ordularının kazandığı

zaferin sonucu olarak, toplanacak olan barış konferansında Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak TBMM tarafından temsil edileceğini açıklamaktaydı.

Padişah Ankara'daki TBMM hükümetini İstiklal Savaşını kazanmış bir başkomutanlık karargâhı gibi görmekteydi. Kamuoyunda da böyle bir imajın yaratılmasını adeta isteyen Padişah bu tavırla yerini sağlamlaştırmak ve saltanatını eskisi korumak istiyordu. Ayrıca toplanacak Barış konferansına İstanbul hükümetinin delegelerinin katılması ve masadaki yerlerini almasıyla bu durumu Avrupa'ya ve hatta bütün dünyaya da kabul ettirmiş olacaktı. “Tevfik Paşa kabinesindeki bazı bakanların İstanbul hükümetinin toplanacak barış konferansında mutlaka yer almasını istedikleri de görülüyordu” (Türkgeldi, 2010:182). Beklenildiği gibi, İtilaf devletleri Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra barış şartlarını tespit etmek amacıyla 27 Ekimde hem Ankara hem de İstanbul hükümetlerini konferansa çağırdılar. Bu çağrı İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti arasında üç seneden beri devam eden bir meselenin yeniden tazelenmesine sebep oldu. Konferansta Türkiye'yi kimin temsil edeceği sorunu ortaya çıktı.

Hâlbuki Mudanya Konferansı TBMM hükümetinin uluslararası alandaki hukuki durumunu ortaya koymuş ve netlik kazandırmıştı. Bu da Türk milletinin geleceği ile ilgili yapılacak bütün uluslararası görüşmelerde onu temsil edecek yegâne hükümetin TBMM hükümeti olduğu gerçeğiydi. “İtilaf devletleri Ankara ve İstanbul hükümetini barış masasına oturtmayı çıkarları bakımından istiyorlardı. Özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon BMM ile birlikte İstanbul hükümetinin de konferansa çağrılması görüşünde direndi. Lord Curzon'un bu şekildeki ısrarcı çabaları yetkileri İstanbul sınırlarını aşmayan İstanbul hükümetinin sonunu da hazırlamış oluyordu” (Çetin, 2015: 503). İngilizler her iki hükümeti konferansa davet ederek konferansta Türkiye'yi bölme amacını taşımaktaydılar.

Tevfik Paşa'nın toplanacak barış konferansına İstanbul Hükümeti'nin de katılmasını istediği telgraflarının Ankara'da siyasi çevrelerde ve bilhassa TBMM'de büyük yankılar yaratmıştı. Bunun sonucunda TBMM 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla Osmanlı saltanatını sona erdirmiş ve dolayısıyla Osmanlı hükümetini de hükümsüz saymıştır.

TBMM İstanbul'un bu yanlış ve sinsi yaklaşımına itibar etmemiş aksine bu meseleyi tamamen ortadan kaldıracak kesin karar ve tedbirlere başvurmuş ve Osmanlı saltanatı sonlandırmıştı. Böylece İstanbul hükümeti de dayanaksız bırakılmış ve hukuken meşruiyetini kaybetmiştir.

3.3.6. Hükümetin İstifası

Acilen bir karar alma ihtiyacını hisseden Tevfik Paşa hükümeti Yıldız Sarayı'na giderek Sultan Vahdeddin'in başkanlığında olağanüstü bir toplantı yaptı. “Toplantıda Tevfik Paşa, Şeyhülislam Nuri Efendi ile Hariciye Nazırı İzzet, Bahriye Nazırı Salih ve Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Paşa da hazır bulundular” (Çetin, 2015: 514). Ortaya çıkan durum müzakere edildi ve saltanatın kaldırılması hakkındaki haberler teyit edilinceye kadar bir karar verilmemesi sonucuna varıldı. Tevfik Paşa 4 Kasım sabahı İstanbul'daki İtilaf devletlerinin fevkalade komiserlerini ziyaret ederek kabinenin istifaya karar verdiğini söylemiştir.

“Son yaşanan gelişmeler üzerine Sultan Vahdeddin yaveri Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey ile Tevfik Paşaya bir mesaj yolladı. Sultan Vahdeddin bu mesajında *'Pederinizin dinlenmeye ihtiyacı var. Sihatine bakması gerekli. Bir müddet için Avrupa'ya gitseler!'* diyerek Tevfik Paşanın son durum karşısında nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bir tavsiyede bulundu. Tevfik Paşa bu mesajı alınca *'Sihatim henüz iyidir, dışarıya gitmeye ihtiyacım yoktur. Teşekkür ederim'* cevabını Padişaha bildirdi. Bunun üzerine Padişah Vahdeddin, bir kâğıda birkaç satır yazı yazarak TBMM'den çıkan Hıyanet-i Vataniye Kanununun bazı maddelerini Tevfik Paşaya gönderdi. Tevfik Paşa bu kez de cevaben *'Bu çok güzel bir kanundur, her tarafını beğendim'* diyerek hiçbir şekilde yurdu terk etmek niyetinde olmadığını ifade etti” (Okday, 1986:68).

“Saltanatın kaldırılmasından sonra siyasi hayata veda eden Tevfik Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir görev almamıştır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyetine hizmet etmek istemiştir. Ali Nuri Bey babası Tevfik Paşanın Lozan Konferansı'na gitmeyi çok istediğini söylemektedir” (Çetin, 2015:522).

“Paşa 7 Ekim 1936 tarihinde vefat etmiştir. Naaşı Yahya Efendi türbesine götürülmüştür. Tevfik Paşanın naaşı 1971 yılında oğlu Ali Nuri Okday tarafından hazırlanan Edirnekapı Şehitliğindeki aile mezarlığına nakledilmiştir” (Beydilli, 1989: 140).

4. SONUÇ

Sadrazamlık hayatı boyunca üç Padişah gören ve birçok mevki ve makamlarda bulunmuş olan Tevfik Paşa, hiçbir siyasi fırka içerisinde yer almamış ve tarafsız bir devlet adamı imajı çizmiştir. Ülkenin çok kritik bir durumlarda kaldığı zamanlarda kendisine yapılan görev tekliflerini kabul ettiği görülmektedir. Padişaha bağlı bir devlet adamı olduğu bilinse de İstanbul’un yani Osmanlı Devleti’nin artık bir hükümünün kalmadığı zamanda Anadolu’daki Millî Mücadele’nin tek çare olacağını da anlamıştır ve bu yüzden Anadolu iyimser bir şekilde yaklaşmıştır. İtilaf Devletleri’nin Sevr Antlaşması’nı imzalatmak için çeşitli yollara başvurmuş ve Tevfik Paşa’dan beklenen politikanın aksine bir yol izlemiştir. Bunun en güzel örneği ise Londra Konferansı sırasında sözü Ankara’ya milletin gerçek sözcüsüne bırakmakla net bir şekilde ifade etmiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra devlette hiçbir görev almasa da Cumhuriyet’e hiçbir zaman karşı olmamıştır ve inkılâpları da desteklemiştir. Hatta kendisi de soyadı kanunun çıkmasından sonra bizzat giderek “Okday” soy ismini almıştır.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2004). İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, c.1, İş bankası Yayınları, İstanbul.
- Balkaya, İ. S. (2008). “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 41, Ankara, s. 17-34.
- Çetin, N. (2012). “Londra Konferansı’nda Ahmet Tevfik Paşa”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, s.4, Edirne, s. 107-127.
- Çetin, N. (2015). Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Danişmend, İ. H. (1972). İzahlı Osmanlı Krolojisi, c.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Danişmend, İ. H. (1961). Sadrazam Tevfik Paşa’nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak’ası, İstanbul Kitabevi, İstanbul.
- İnal, İ. M. K. (1982). Son Sadrazamlar, Maarif Matbası, İstanbul.
- Kadri, H. K. (1991). Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, İletişim yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1999). Osmanlı Tarihi IX, TTK Yayınları, Ankara.
- Beydilli, K. (1989). “Ahmet Tevfik Paşa”, İslam Ansiklopedisi, c.2, Diyanet Yayınları, s.139-140.
- Okday, Ş. (1986). Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Marsan Matbaacılık, İstanbul.
- Okday, Ş. (1988). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor, Sema Matbaacılık, İstanbul.
- Öztuna, Y. (2005). Devletler ve Hanedanlar, c.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şimşir, B. N. (1976). Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Tansel, S. (1991). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, c. I-III, MEB Basımevi, Ankara.
- Türkgeldi, A. F. (2010). Görüp İştiklerim, TTK Yayınları, Ankara.
- Ural, S. (2008). “Tevfik Paşa Hükümeti’nin Programı ve Mebusan Meclisi’ndeki Yankıları”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.1, Kars, s.217-236.